

Elektronické zdroje

British Helsinki Human Rights Group
<http://www.bhhrg.org/>
 BBCnews
<http://news.bbc.co.uk/>
 CIA Factbook
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
 Freedom House
<http://www.freedomhouse.org>
 Gates of Vienna
<http://gatesofvienna.blogspot.com/>
 Global Peace Index
<http://www.visionofhumanity.org/gpi-data/#/2010/scor/>
 Global Security
<http://www.globalsecurity.org/military/world/russia/t-go.htm>
 Institute for Economics & Peace: 2008 Methodology, Results & Findings <http://www.visionofhumanity.org/gpi-data/#/2010/scor/>
 Kozakovo memorandum
<http://www.regnum.ru/news/458547.html>
 Ministerstvo obrany ČR
<http://www.army.cz/scripts/detail.php?id=5146>
 Ministry of Defense of Republic of Moldova
<http://www.army.md/?lang=2>
 NATO Parliamentary Assembly
<http://www.nato-pa.int/Default.asp?SHORTCUT=1652>
 OSCE
http://www.osce.org/documents/mm/2003/09/1867_en.pdf
 Pridnestrovie
<http://pridnestrovie.net>
 Radio Free Europe
www.rferl.org
 Rianovosti
<http://en.rian.ru>
 SIPRI
<http://milexdata.sipri.org/result.php4>
 WorldBank: Moldova
<http://web.worldbank.org/>

Daniela Blahutková

***Job – Rothův Román prostého člověka.
 Příspěvek k interpretaci
 (s reflexí českého překladu studie
 Claudia Magrise: Daleko odkud.
 Joseph Roth a východožidovská tradice)***

*The article written on the 70th anniversary of the death of the Austrian Jewish writer Joseph Roth (1894 – 1939) deals with the contemporary reception of Roth internationally and in the Czech Republic and reminds of one of Roth's most famous novels **Job. The story of a Simple Man** (1930). In a dialogue with the international literary science it reflects on the specific form of East Jewish ethos and assimilation as well as other topics which "the story of a simple man" brings up for discussion.*

Klíčová slova: Joseph Roth, Claudio Magris, východoevropsí Židé, Job, Pochod Radeckého, Rakousko-Uhersko

Key words: Joseph Roth, Claudio Magris, Eastern European Jews, Job, Radetzky March, Austria-Hungary

Předkládaná stať je věnována dílu rakouského židovského spisovatele a žurnalisty Josepha Rotha, od jehož úmrtí v roce 2009 uplynulo sedmdesát let. Německojazyčná literární veřejnost toto výročí snadno zaregistrovala, už jen proto, že nakladatelství Kiepenheuer & Witsch, někdejší Rothův primární vydavatel, zásobilo pulty německých a rakouských knihkupectví dvěma rothovskými biografiemi.¹ V českém prostředí by toto výročí prošlo

1) STERNBURG, Wilhelm von: *Joseph Roth. Eine Biographie – kniha německého publi-*

víceméně tiše, nebýt významného počínu italianistek Kateřiny Vinšové a Gabriely Chalupské, které přeložily obsáhlou studii italského germanisty Claudia Magrise: *Daleko od kud. Joseph Roth a východožidovská tradice*.

Zmiňme úvodem aspoň letmo, co překlad téměř 40 let staré Magrisovy studie mění na povědomí o Rothovi u české čtenářské obce. Joseph Roth je i mimo germanistické kruhy do jisté míry znám zejména díky trojímu vydání jeho 'rakouského' románu *Pochod Radeckého* (1934, 1969 a 1986) a také díky popřevratovému překladu jeho 'židovského' románu *Job*, následovanému vlnou divadelních a rozhlasových adaptací, která dosud neopadla.² Určitou zajímavostí je, že ačkoli je v češtině k dispozici celkem devět Rothových románů a několik kratších próz, do překladu Magrisovy obsáhlé studie nevyšla zřejmě žádná odborná publikace, původní, ani překladová, která by prohlubovala povědomí či stimulovala debatu o díle nebo životě spisovatele, jehož dnes zahraniční literární věda zřetelněji než dříve řadí k významným autorům tzv. středoevropské prózy. Roth je u Čechů znám buď jako autor 'rakouských' románů, anebo jako autor *Joba*, tj. 'židovského' románu – ani v předmluvách, doslovecích nebo skrovných literárněvědných statích věnovaných Rothovu dílu nenajdeme interpretaci Rotha jako autora *Pochodu Radeckého* a současně *Joba*. Tato dvě oddělení Rothovy prózy byla ostatně dlouho pojednávána bez provázání i mimo českou literární vědu, ovšem relevantním způsobem to změnilo právě Magrisovy interpretace – evropskou i americkou germanistiku ovlivnily už v 70. a 80. letech 20. století. Magris se významnou měrou zasloužil o to, že rothovské bádání vykročilo z prostoru vzpomínek na společensky angažovaného žurnalistu, spisovatele, Rakušana... ('rudý Roth' 20. let, monarchista a konzervatívec v emigraci ve 30. letech) a uvědomilo si Rothovy kořeny ve východožidovské kulturní tradici, spletenec židovských, austroslavických a německých vlivů v jeho tvorbě i dominanci tématu, tak příznačného pro 20. století: ztráty existenciálních opor. Nutkání vyprávět o vpádu moderny a sekularizace do archaického, religiózně strukturovaného životního prostoru je skutečně spodním tónem mnoha Rothových próz a zmíněná Magrisova studie to brilantně zviditelňuje. Zasazuje rothovské bádání do širšího kontextu východožidovské kulturní a literární tradice, všímá si analogií a příbuzností mezi rothovskými tématy a tématy literatury psané v jidiš, ale sleduje Rotha i ve vztahu k současníkům takřkajíc západní literární tradice a jejich reflexi

sty, čtivě shrnující poznatky relevantních rothovských biografí a interpretací; LUNZER, Heinz; LUNZER-TALOS, Victoria: Joseph Roth. Leben und Werk in Bildern – přepracované vydání biografie z r. 1994. Z obou titulů je zřejmá snaha uplatnit výtěžek letité akademické práce u širšího čtenářského publika.

2) Např. *Job Jana Antonína Pitínského a Martina Dohnala, nastudovaný v 90. letech brněnským Hadivadem (cena Alfréda Radoka za rok 1996), nebo dramatisace Marty Ljubkové a Martina Františáka, uváděná od r. 2008 ostravským Divadlem Petra Bezruče.*

politicko-historického vývoje Evropy po I. světové válce (řada úvah je věnována např. Robertu Musilovi); analyzuje Rothovu kritiku buržoazní kultury a odkrývá hybridní povahu Rothova citění, rozepjatého mezi židovsko-slovanský štetl a ovzduší západoevropských velkoměst. V komplexitě vhledu byla Magrisova studie ve své době vysoce nadstandardní a průlomová – a je dosud, protože je její překlad i dnes přínosem.

Rubem významného počínu je ovšem již naznačený fakt, že v Čechách kniha nedorazila do optimálního prostředí. Dosud nebyla vydána žádná rothovská monografie, přebaly *Pochodu Radeckého* i internetové stránky stále poskytují zavádějící životopisné informace, nebyla přeložena asi polovina Rothových próz a z jeho esejů a objemné žurnalistické pozůstalosti vůbec nic. Magrisova publikace předpokládá znalost těchto textů a dat, je psána dosti náročným jazykem, nevysvětluje elementární životopisné ani literárně-historické souvislosti. Mimo germanistické prostředí zůstane přinejmenším z části málo srozumitelnou a nutno podotknout, že na tom má podíl i překlad, např. tím, jak bez pádného důvodu vystavuje na odiv Magrisovu zálibu v prokládání textu německými termíny, anebo tím, že přes značnou historicitu studie nenabízí průvodní komentář či aspoň příležitostně překladatelské poznámky. Vydání knihy se ujalo nakladatelství Sefer, jistě právě pro Magrisovu šíři záběru a zmíněný vhlad do souvislostí východožidovské kulturní a literární tradice. Toto rozhodnutí zasluhuje čtenářův vděk; spolu s ním se ovšem vnučuje otázka, co bude kolem Rotha v Čechách dál.

V Evropě a Americe má rothovská literárněvědná debata tradici, byť se etablovala až v 60. letech. Vedle Claudia Magrise ji významně formovali např. Američan David Bronsen, Němci Fritz Hackert, Hermann Kesten, Hartmuth Scheible nebo Katharina Ochse, Rakušané Ingeborg Sültemeyer, Margarethe Willerich-Tocha, Wolfgang Müller-Funk, Joseph Strelka a řada dalších. Jsou mezi nimi specialisté na Rothovu biografii, na jeho žurnalismus, na ranou tvorbu, na 'rakouské romány' i na jakýsi celostní, paradigmatický náhled. V některých úsecích rothovské debaty existuje v současnosti víceméně badatelská shoda, u jiných jsou příspěvky dosud různorodé a plně kontroverzí. Takto je tomu např. v ohledu na román *Job (Hiob)*, 1930, jednu z Rothových nejúspěšnějších próz. V českém prostředí se povědomí o ní aktualizovalo díky překladu Miroslava Petříčka z r. 1991,³ následně divadelní adaptace přispěly k tomu, že je vlastně předmětem dosud aktuální recepce. Snad tedy má smysl nabídnout v následujícím pohled na germanistickou debatu, vedenou kolem tohoto díla.⁴

Shoda ohledně *Joba* existuje potud, že jde o prózu, která po delším období Rothovy rané tvorby ohlašovala cosi nového. Roth se ve 20. letech etabloval nejprve jako žurnalista, poté i jako autor angažovaných, společenských románů – byl dokonce

3) První překlad *Joba* vyšel v r. 1934 (Praha: Kvasnička a Hampel).

4) K výkladu v následujícím užívám vybraných pasáží ze své dizertační práce, obhájené na FF MU v Brně v r. 2006 (viz Bibliografie).

označován za příkladného protagonistu tzv. nové věcnosti v literatuře. Z jeho sedmi raných románů má český čtenář k dispozici čtyři (*Hotel Savoy*, *Pavučina*, *Útěk bez konce* a *Zipper a jeho otec*), může si tedy udělat určitý obraz o tom, jak vypadala tehdejší Rothova reportážní, sociálně a kulturně kritická nota (hodnoty západoevropského měšťanského prostředí po I. světové válce jsou zde nasvěcovány sarkasticky, hlavní postavy oscilují mezi touhou prosadit se v dravé každodennosti a naprostým odvratem od světa, opakovaně je přítomná válečná zkušenost vykořenění i jasnořivý popis zrodu nacismu v maloměšťáckém prostředí). Romány se odehrávají vesměs v západní Evropě (kromě *Hotelu Savoy*), topos prázdnoty a ztráty hodnot představuje v krajní podobě zejména Berlín.

Román *Job* tuto sérii, jak bylo řečeno, ukončil. Roth se v něm tematicky i geograficky přesunul na periferii, mimo sociální prostředí buržoazní Evropy, a poprvé se nostalgicky zahleděl do minulosti – což je poloha, která ho ve 30. letech nejvíce proslavila, zejména v *Pochodu Radeckého* (*Radetzkmarsch*, 1932). Tento obrat bývá často interpretován tak, že Roth se po zklamání z politického vývoje Evropy ve 20. letech – který měl příležitost sledovat jako korespondent *Frankfurter allgemeine Zeitung* a dalších prestižních listů nejen v Německu, ale také např. ve Francii nebo Rusku – odvrátil od reflexe současnosti a dal přednost jakémusi literárnímu exilu v minulosti. To je ovšem více rothovské klíše nežli celá pravda. Sociálně-kritické myšlení působí ve všech etapách Rothovy tvorby, ale v raných románech ze západoevropského buržoazního prostředí, kde je sociálně-kritická nota takřkajíc jako na dlani, uniká pozornosti, z jakých kořenů vyrůstá. Čitelnější je v tomto směru Rothova kulturně-kritická publicistická tvorba; perspektiva, z níž exkluzivní ‘západní’ žurnalista a spisovatel pohlíží na hodnoty ‘své’ kultury, prosvítá už z eseje *Židé putující* (*Juden auf Wanderschaft*, 1927). Již v tomto eseji, věnovanému problematice migrace židů z válkou poničených východoevropských oblastí, je patrné, že Roth reflektuje hodnoty evropského západu ze stanoviska mezi civilizačním centrem a takřkajíc periferií. Konfrontace hodnot centra a periferie je Rothovo celoživotní téma a svébytným způsobem je pojednává i *Job. Román prostého člověka*.

Job, literární tematizace východožidovské problematiky, je po formální stránce velmi klasicky vyprávěný příběh chudého žida a jeho rodiny v carském Rusku a poté – kolem I. světové války – v Americe. V centru příběhu stojí ruský žid Mendel Singer, který žije s rodinou způsobem, jakým žily ‘statisíce’ před ním. V jeho denním rytmu, určeném modlitbou a náboženskou ortodoxií, není místa pro inovace a změny – jeho čas je cyklický: plyne od šabatu k šabatu, od zimy do zimy. Archaická idyla, v níž chudého Mendela čtenář úvodem románu potkává, se však brzy ukazuje jako klamný dom. Přibývající měrou je zřejmé, že jeho rodina je vystavena tlaku či spíše jakémusi víru, který ji pohlcuje a rozemílá: v rámci ran osudu, které na ni dopadají, jsou její členové unášeni různými asimilačními proudy. Jediný Mendel se v tomto procesu ukazuje jako neměnný, vzdorující.

Jak už bylo zmíněno, jediný z Rothových románů, který se cele odehrává v židovském prostředí, je předmětem rozmanitějších a kontroverznějších interpretací, než jaké se rozvinuly kolem jiných próz téhož autora. Názory na to, jak vážně či jak ironicky Roth sahá po biblické předloze, jak věrohodný či jak křčovitý je závěrečný zázrak (vzkříšení Mendelova otcovství příchodem domněle ztraceného syna), o čem vypovídá obraz rodiny a zda se Roth *Jobem* odvrací či neodvrací od aktuálních společenských témat, se liší až k naprosté protichůdnosti. Zásadní je v této souvislosti rozpor mezi interpretacemi zdůrazňujícími, že román je v první řadě nostalgickým ohlédnutím intelektuála za nenávratně mizejícím světem, a interpretacemi, které ústřední téma nalézají v Rothově podání forem asimilace. První skupina se vesměs odvolává na výše zmíněného Claudia Magrise, který svým chápáním románu překračuje horizont úzce židovské tematiky a sleduje především téma krize patriarchální rodiny – román je mu v širším smyslu obrazem generačního konfliktu, přítomného v různých formách nejen ve většině Rothových románů, ale v próze jeho současníků vůbec (srv. MAGRIS 1974, s. 152–164). Druhá skupina, z níž lze jmenovat např. izraelského germanistu Gershona Shakeda (SHAKED 1986) či Němku Dorothee Gelhard (GELHARD 2004) naproti tomu vycházejí ze starozákonního podtextu románu, jehož vyústění spatřují v tématu asimilace: v Singerových dětech nalézají její formy; jediná životaschopná, Menuchimova⁶, je emancipace prostřednictvím umění. Shaked i Gelhard v románu nacházejí syntetickou tematizaci dvou starozákonních příběhů – nejen Joba, ale (v Menuchimovi) též Josefa (odloučen od rodiny, domněle mrtve, dochází uznání a vážnosti v Egyptě a v opětovném setkání s rodinou se stává jejím štěstím a záchranou a umožňuje její integraci do cizího prostředí). Gelhard, která vedle toho připomíná i paralely Menuchim – Mojžíš⁷ a v závěru románu Menuchim – Eliáš⁸, interpretuje vyústění románu z Rothovy ‘di-

5) *Je jediným s explicitně židovským námětem, přestože židovské postavy hrají roli takřka ve všech Rothových románech (lečady se u významných aktérů objevuje jen drobná zmínka o židovských předcích – a ukáže se důležitou pro interpretaci).*

6) *Menuchim je Mendelův nejmladší syn, od dětství nemocný. Při emigraci je zanechán v Rusku a časem považován za mrtvého. Setkání Mendela a Menuchima (slavného hudebního skladatele) tvoří zmíněný rozporuplně přijímaný happyend románu.*

7) *“Text románu odkazuje znovu a znovu formou bodových tematických a narativních citátů na Mojžíšův příběh, od života v Egyptě až po smlouvu Izraele s Bohem (...). Odložené dítě, fakt, že vyrůstá jako adoptované v cizím prostředí, zjevení se Boha v hořícím keři (Menuchim poprvé promluví při požáru v domě), moře, píseň vítězství a především smlouva Boha s Izraelem, to vše tematizuje žití a přežití v cizině.” (GELHARD 2004, s. 122)*

8) *Mendel a Menuchim se setkávají o Velikonocích. Během rituálu (Seder), kdy je symbolicky očekáván příchod Eliáše, vejde k Mendelovi dveřmi, otevřenými pro proroka, Menuchim. Postavy Mojžíše a Eliáše, k nimž Roth dle Gelhard Menuchimem odkazuje, mají pak tuto sémantiku: “Představuje-li Mojžíš spíše zlom v tradici a nový svazek, pak Eliáš*

alektiky vlastního a cizího: namísto totalizujícího gesta pohlcení židovského elementu (*ci-zího*, menšinového) nežidovským (*vlastním*, většinovým), jež negativně poznamená osudy většiny členů Singerovy rodiny, v Menuchimovi Roth nabízí *“cestu ke smíření mezi nesjednotitelnými póly,”* (GELHARD 2004, s. 123), tj. k oddémonizování asimilace, která pak neznamená odcizení a sekularizaci, ale vytvoření společného (židovského a nežidovského) prostoru pomocí umění, a která navíc smiřuje generace. Dle Gelhard není náhoda, že smiřujícím prvkem je hudba (Menuchim – hudební skladatel): *“Se zřejmým odkazem na chasidismus, prosadivší se v Haliči v polovině 18. století jako obrozenecké hnutí, které mělo otřást zažitou vládou rabinů a které se vyjadřovalo život oslavujícím tancem namísto zbožností odvrácenou od světa, vytváří Roth starým uměním hudby, přesněji písně, most mezi tradiční zpěvavou modlitbou a moderním světem koncertů, mezi náboženstvím a sekularizací, mezi naivní lidovou vírou a osvícenstvím.”* (GELHARD 2004, s. 125)

Zmíněné interpretace, pracující s odkazy románu na starozákonní texty a podtrhující význam Menuchimovy linie děje, snadněji než jiné interpretační proudy přijímají ‘zázračný’ závěr románu, v němž Roth (jedinkrát ve své próze) vyjádřil v ohledu na budoucnost něco jiného než skepsi. Většinu interpretů však poloha, v níž Roth zázrak podává, irituje. Někteří, jako například Ritchie Robertson, jej odbývají prostě jako nevěrohodný: *“Pohádková aura obklopující Menuchimovo znovuvynoření ukazuje, jak je takový zázrak vlastně nemožný. Potvrzuje moudrost zázračného rabína, avšak ukazuje, jak úplně ztratil moderní svět s takovou moudrostí kontakt. Pohádková aura skýtá chatrnou masku beznadějně zprávě.”* (CHAMBERS 1991, s. 185) Z jiných důvodů se závěr Joba jevil nestravitelný ortodoxním židovským kruhům – už bezprostředně po vydání kritizovaly hybridnost a neautentičnost ‘židovského’ románu a závěrečný zázrak označovaly za blasfemii.⁹

Nezpochybnitelné je to, že Roth se, jak bylo naznačeno, *Jobem* dotkl dvou témat, která v době vzniku románu nebyla neaktuální či okrajová: asimilace (děti) a tradice (Mendel). Zatímco téma asimilace vybízí k interpretaci, založené na rozboru vztahu individua a sociálního milieu, téma tradice, které v románu dává prostor obrazu konzervativní židovské individuality, otevírá jinou debatu: hlavní postava románu, Mendel Singer, není v dialogu s dobou, ale s Bohem.

je pevným uchovávatelem víry.” (GELHARD 2004, s. 125)

9) Reiner FREY (1983, s. 134) odkazuje zvláště na kritiku A. Suhla v *Jüdische Rundschau*, 36 (1. 4. 1931), s. 162. V rámci novější interpretace se této kritické pozici dostává porozumění v (celkově nijak protirothovské) studii Gershona Shakeda: *Wie jüdisch ist ein jüdisch-deutscher Roman?* (in SHAKED 1986, s. 81–94) Izraelský literární vědec zde polemizuje s nežidovskou představou o autentičnosti, ‘nefalsovanosti’ Rothova obrazu východního židovství. Upozorňuje, že náměty Jobova druhu jsou zpracovány spíše v jidiš a že Roth se nejen volbou němčiny stylizuje a přizpůsobuje nežidovskému adresátovi, který však není vybaven pro porozumění některým prvkům jeho transpozice starozákonní látky.

Magris se o postavě Mendela Singera a étosu, který reprezentuje, vyjadřuje takto: *“Salomon Maimon řekl, že židovská morálka je ‘pravý stoicismus’; Job představuje epos tohoto stoicismu, nezničitelného individuálního étosu, který se v rozporu s jakoukoli sociologickou dimenzí odvolává na neměnný hodnotový kodex. (...) V Jobovi se židovství stává šifrou individuální a vertikální dimenze, která se vzpírá všem sociologickým omezením. (...) V oblasti tohoto étosu je rodina, v níž individuálně klíčí, nositelkou univerzality; je rodinou – archetypem (...)”* (MAGRIS 1974, s. 159)

V duchu tohoto humanismu ztělesňuje tedy Mendel Singer – jehož místo v románu je především v roli otce, patriarchy – rothovskou vertikální, individuální skutečnost, konfrontovanou s horizontální sociální realitou, jejíž radikální podobu Roth podává v obrazu Ameriky.¹⁰ Jak si opět všímá Magris, Mendelův příběh není typickým příběhem vystěhovalectví; neexistuje v něm žádná dialektika individua a společnosti, jen hypostázovaný kontrast. *“Skutečná konfrontace židovského světa a americké společnosti v Jobovi chybí, dochází jen ke střetu dvou monolitů, přičemž sociální otázky jsou utopicky a zkratkovitě překlenuty a převedeny na morální rovinu.”* (MAGRIS 1974, s. 153–154)¹¹ Tuto diagnózu lze ovšem rozšířit na obě části románu: absence Mendelova vztahu k sociálu je patrná i v první, ruské části osudů jeho rodiny. Mendel Singer, *“spravedlivý, [který] před žádným Božím trestem neutíkal,”* (ROTH 1991, s. 15)¹² se podrobuje úředně nařízenému očkování proti neštovicím, posílá syny k povinnému odvodu, vydává se nesrozumitelnému úřednímu postupu při vyřizování žádosti o vycestování rodiny. Ale tím vším jen stoicky přijímá zmíněné ‘Boží tresty’. Občanský vztah Mendela Singera k státu, v němž žije, neexistuje. Mendelův kontakt s nežidovskými osobami – například s ruským lékařem, který ho očkuje a současně mu nabízí vyléčení Menuchima, se sedlákem Sameškinem, který ho veze vyřizovat administrativní záležitosti do města, s úředníky ve městě – je podobně nežádaný, dochází k němu jen v rámci procesů, jejichž hybatelem je státní moc. Mendela jinak v první části románu potkáváme pouze v důvěrně známém, židovském prostředí: doma, kde učí, jí, spí, atd., anebo na cestě do synagogy. Přímo v synagoze

10) Rozlišení vertikální a horizontální dimenze reality pochází od Josepha Rotha, z jeho kulturně-pesimistické přednášky *Víra v pokrok* (Glauben an Fortschritt, 1936, česky nevyšlo). Vertikalita Rothovi znamená duchovní, etickou hloubku, která je určující pro stav kultury. Horizontálně zase odkazuje k panství ducha ve smyslu pouhé technicko-organizační racionality. Jako pouze horizontální hodnotí Roth pokrok v sekularizovaných průmyslových společnostech západní Evropy a Ameriky.

11) Na německou verzi Magrisovy studie se zde odvolávám proto, že předložený text vznikl z části už před vyjitím jejího českého překladu (ponechávám vlastní překlad citovaných pasáží).

12) Takto uvádím českou verzi románu v překladu Miroslava Petříčka z r. 1991 (*Job. Román prostého člověka*, Praha: Vyšehrad).

pak Mendela zachycuje jen jedna scéna v románu: poté, co se stane náhodným svědkem Mirjaminy (tj. dceřiných) líbánek s kozákem, stráví zde noc a modlí se za správné rozhodnutí, co dál. Jediná další osoba, přítomná v modlitebně, spí – což podtrhuje intimitu Mendelova vztahu k Bohu a současně odsouvá stranou společenský význam synagogy.

Primátem Mendelova vztahu k Bohu neotře ani vleklá krize patriachálních hodnot, jíž je rodina Singerova podrobena. Krize v Mendelově rodině vykazuje nejasný mechanismus; jeho působení lze nejprve vystopovat v mlhavých poukazech na ženinu nespokojenost se svým údělem a na pozvolné odcizení manželů jakož i v 'předzvěstech neštěstí' (viz Miriamin útěk do katolického kostela). Narození nemocného dítěte je dalším symptomem negativního pohybu, jehož projevy se množí, aby dosáhly maxima v americké části románu. Chudý a nepraktický Mendel je v očích manželky Debory víc a víc slabochem, dcera Mirjam se rozhodně nehodlá provdat "za nějakého Mendela Singera" (ROTH 1991, s. 97), nejstarší syn Jonáš se dá jako pacholek k sedlákovi, protože "už jsem to u vás nemohl vydržet" (ROTH 1991, s. 55). Druhorozený Šemarja, který chce zůstat "židem jako můj otec Mendel Singer" (ROTH 1991, s. 39), vymění otcovskou tradici za americký životní styl a nejmladší Menuchim, ztělesněné neštěstí rodiny, je zdánlivě zcela mimo dění. Mendel, vzdorující duchu doby a všemu světskému, se musí vyrovnat s osamoceností i uprostřed svých nejbližších. "Bůh obdařil jeho bedra plodností, srdce vyrovnaností a ruce chudobou" (ROTH 1991, s. 9), manželce Deboře však dal do vínku veskrze pragmatický étos, zřejmý například z jejího vztahu k penězům a jiným zdrojům zisku. Na nabídku lékaře uzdravit Menuchima v ruské nemocnici, kterou Mendel z náboženských důvodů odmítá, reaguje Debora pozitivně, motivována bleskovou úvahou: "Uzdraví ho zadarmo." (ROTH 1991, s. 16n) Když se rodina rozhodne opustit Rusko, dělá si Debora naděje na zisk z prodeje domu; Mendel je nicméně ukončí rozhodnutím darovat dům rodině, která se postará o nemocného Menuchima, odsouzeného zůstat.¹³

Amerika představuje v rothovské imaginární topografii, která má intertextuální charakter a obdařuje místa dějů Rothových próz paradigmatickou sémantikou (srv. MÜLLER-FUNK 1989, s. 52–67) "extrémní rozvinutí negativního obrazu evropsko-měšťanské civilizace" (JUERGENS 1977, s. 120); odtud plyne i Rothovo spojení tohoto geografického i duchovního prostoru s nejhlubší krizí patriachální tradice, představované Mendelem.¹⁴ Singerovy osudy v Americe jsou tím hořčí, čím méně je provází materiální bída

13) Na okraj zmiňme, že rozdílnost mužovy a ženiny osobnosti (již lze mimochodem číst v kontinuitě s genderovými stereotypy Rothovy prózy vůbec) bývá interpretována i jako odkaz na dvě větve východožidovské víry – ortodoxii a chasidismus.

14) Podobně jako Juergens interpretuje rothovskou Ameriku i Frey (1983), především v části III, kde zdůrazňuje anti-patriachální charakter tohoto sociálního prostředí (dává mu přívlastek vaterlos). Magrisovi (1974, s. 154) je rothovská Amerika coby prostor masové kultury obrazem iracionální nivelizace všeho, co reprezentuje židovská individualis-

a hrozba násilí, dva tradiční zdroje strádání židů v carském Rusku. Štědrá Amerika rozhloďává integritu židovství zevnitř, přímo z nitra rodiny: ze Šemarji udělá podnikatele Sama, z Debory marnivou návštěvnickin a divadel, z Mirjam emancipovanou 'girl'. Formální úcta prokazovaná Mendelovi jeho dětmi jen chatrně zastírá propast, která se mezi generacemi otevírá – a Mendel změny bezmocně a stoicky přijímá. Ani bezmocné otcovství však ještě není nejnižším stupněm jeho amerického osudu. Poté, co Sam v I. světové válce padne za Ameriku, Debora zemře žalem nad ztrátou Sama a Mirjam se následkem nemravného života zblázní, je Mendel svého otcovství zbaven do slova a do písmene. Jonáš a Menuchim (oba v Rusku) jsou pro něj mrtvi a ti, kvůli kterým odjel do Ameriky, také.

Teprve ztrátou rodiny dosáhne Mendelovo utrpení nejhlubšího bodu: Mendel se v zoufalství pokusí zúčtovat s Bohem. Odhodlán spálit své modlitební předměty, "(...) stál Mendel před otevřeným ohněm a řval a dupal. V rukou držel červený sametový vak, ale nehodil jej do ohně. Několikrát jej pozvedl do výše, ale jeho paže opět klesly. Jeho srdce bylo plné zloby vůči Bohu, ale v jeho svalech ještě sídlila bázeň před Bohem. Padesát let, den co den, tyto ruce rozkládaly modlicí plášť a opět jej skládaly, rozvazovaly modlitební řemínky a obtáčely je kolem hlavy a levé paže, otvíraly tuto modlitební knihu, listovaly v ní a opět ji zavíraly. Nyní se ty ruce zdráhaly uposlechnout Mendelův hněv." (ROTH 1991, s. 163) Mendel svůj svazek s Bohem nezničí, ale útočiště a výraz vzpoury proti nepochopitelným Božím trestům nalezne v apatii, proložené občasným rouhačským gestem (chodí na vepřové v italské čtvrti, nechává si platit účast na modlitbách). V takovém rozpoložení se poprvé v životě ocitá za hranicemi rodinného života – svoji pozdní socializaci nese zcela lhostejně a tajně shromažďuje peníze, aby odjel umřít zpět do Ruska. Po nečekaném shledání se synem Menuchimem všechny Mendelovy strážně končí. Jeho vztah k Bohu a světu nabývá ztracené harmonie a čtenář zjišťuje, že Mendel Singer je nehledě na to, čím prošel, na konci románu stejný, jako byl na začátku.

Román končí vzkříšením Mendelova otcovství a tudíž jeho identity. Závěrečný zážitek (shledání s vlivným, slavným synem, jehož uzdravení předpověděl Deboře chasidský rabín) provází dojem harmonizace Mendelova bytí ve všech jeho aspektech. Tento happyend zřejmě není prost určité ironie – to čtenáři, obeznámenému s Rothovou prózou, signalizuje už Mendelova radostná naděje na návrat do Evropy. Je Evropa po I. světové válce zaslíbeným místem patriarchů? Rothovy romány říkají, že nikoli. Menuchim nadto k otci přichází z nežidovských poměrů, proslavený pod jménem Alexej Kossak (což asociuje slovo 'kozák', Mendelovu noční mýru a příčinu odchodu z Ruska). Roth, zdá se, dává čtenáři na vybranou: zůstat na jím zapřísahané rovině konkrétna a neobjektivizovatelná, v níž jedině se zážitek odehrává, anebo knihu zavřít rozladěn. Smysl Mendelovy linie románu možná správně chápe Juergens, když srovnává *Joba* (1930) s *Rebelií* (1924): mentálně prostý hrdina společensko-kritického románu *Rebelie* zbožně věří v byokra-

tická humanitas (jejímž nositelem je Mendel Singer).

tický systém rakousko-uherské monarchie a je právě jím nemilosrdně semlet. Rothův postulat morálního úpadku areligiózního prostředí zde ústí v tezi, že ani Bůh se o společenskou mizérii na takovém světě nestará. *Job*, transpozice vztahu individuum – společnost v individuum – Bůh chce naznačit, „že Bůh se ještě o lidi stará“; tato naděje však existuje jen za cenu rezignace na představu, „že by člověk mohl ještě svět napravit“ (JUERGENS 1977, s.120). Anebo má pravdu Magris, který těžiště románu vidí v Rothově obrazu východožidovské rodiny jako sféry a úschovny klasických, univerzálních lidských hodnot. Tím, že se závěrem románu uprostřed ran osudu (tj. negativních, vnějších sociálních vlivů) potvrzuje Mendelovo otcovství a patriarchální svrchovanost, „navrhuje Roth jako východisko z tyranie a otroctví masové společnosti, kterou prezentuje prostřednictvím rozpolcení východního žida v Americe a slabosti Mendelových dětí, restauraci východožidovské rodinné hierarchie (jejíž represivní prvky zamlčuje ve prospěch pozitivních) a individuálního stoicismu“ (MAGRIS 1974, s. 158).

Magris nepochybně míří do černého, když ukazuje, že Roth, radikální kritik západoevropského buržoazního prostředí, právě v *Jobovi* načrtl pozitivní měšťanskou fyziognomii. Jak rozumět tomu, že synonymem neporušené individuality, lidství, osobnostní integrity je mu starosvětský, židovský otec rodiny? „Je to vpravdě chvála klasiky, nikoli příliš vzdálená (...) měšťanské klasice, kterou Goethe (...) stavěl jako stabilizující sílu proti dějinnému revolučnímu chaosu. Klasický aspekt východožidovské literatury je pro Rotha zcela autonomní hodnotou, neinstrumentalizovanou v ideologii jedné politické třídy proti jiným politickým třídám s jejich ideologiemi, nýbrž účelem o sobě – křehkým ostrůvkem štěstí a skepse vůči světu, který individualitu vždy ničil.“ (MAGRIS 1974, s. 126) Tento obraz humanismu a soukromí podle Magrise řadí Rotha do širokého kontextu židovské literatury 20. století, vedle Isaaka Bashewise Singera, Schaloma Asche, Else Lasker-Schüler a dalších.¹⁵

Roth si byl vědom, že v *Jobovi* staví pomník duchovnímu prostředí, které zaniká, a restaurativní gesto románu či konce románu má tedy především symbolický význam. V tomto smyslu je *Job* do jisté míry blízký holdu, který Roth o dva roky později vzdal zaniklé rakousko-uherské monarchii *Pochodem Radeckého* (*Radetzkyarsch*, 1932). Ostatně oba romány spojuje i inscenace židovsko-slovanského východu coby místa mytické prehistorie dějů a osudů, svázaných tak či onak s civilizačními centry (Videň, New York). Právě

15) Magris v této souvislosti rovněž připomíná, že takto založený židovský stoicismus se váže na individualistickou kulturu 19. století a na klasický humanismus čtenářů Lessinga a Schillera, v němž osobní morální vědomí ještě nenahradila morální indiference sekularizovaného, konzumně společenského charakteru (a že se s tímto étosem Roth identifikoval, je zřejmé např. ze zmíněného eseje *Juden auf Wanderschaft*, kde Roth tváří v tvář proměněným německé společnosti po I. světové válce označuje za nositele této pro něj autentické německé kultury právě východní židy. Srv. ROTH 1990a, in HACKERT 1990, s. 828)

tomuto svazku mohl odolávat Mendel Singer, ale už žádný z hrdinů další Rothovy prózy.¹⁶ „*Bürger ohne Zeit und Gesellschaft*“ (MAGRIS 1974, s. 136), tj. nezávislost individua na společensko-historickém prostředí, na světské moci, na nadindividuálním sociálním organismu přestává být pro Rotha myslitelná. A v sepětí se systémem ztrácí jeho postavy nevinnost, mimochodem zcela ve smyslu teorie Györgye Lukáče: hledající autentické hodnoty, nalézají (v prostředí určeném směnnou hodnotou) jen jejich degradované, zprostředkované podoby – a samy jsou tomuto prostředí natolik poplatny, že i jejich hledání se děje degradovanými, nepravými cestami. To už je ovšem jiná rothovská kapitola.

Summary

The introductory part of the presented article shows the difference in the reception of the work of the Austrian Jewish writer Joseph Roth in international and Czech literary discussion. It points out the interpretation deficit and the lingering view on Roth as given by his contemporaries (biographism, cliché red Roth of the 1920s, escape into the myth of the 1930s, naïve old pro-Austrian attitude). The first part of the article also contains revelations about a famous criticism recently translated into Czech (C. Magris: *Lon-tano da dove*).

Then attention is paid to Roth's famous 'Jewish' novel *Job*: first it is put into the context of Roth's work and introduced as a point from which (undoubtedly) Roth moves from novels criticizing the society in his early work. Then a dialogue with international literary-theoretical discussion deals with topics which the novel puts forward, especially the forms of assimilation and East Jewish ethos, Roth's picture of the periphery and centre, universality or relevance of Roth's narration and its cultural and critical potential.

In conclusion *Job* is once again put into the context of the development of Roth's work; the move to thematisation of the Habsburg myth in Roth's prose in the 1930s is shown as connected to the discussed topics.

BIBLIOGRAFIE

Primární literatura

- ROTH, Joseph (1991): *Job. Román prostého člověka*, Praha: Vyšehrad (orig. *Hiob. Roman eines einfachen Menschen*, Leipzig 1930).
 ROTH, Joseph (1990a): *Juden auf Wanderschaft*, in HACKERT, Fritz, ed. (1990): *Joseph Roth. Werke*, sv. II (Das journalistische Werk 1924–1928), Köln: Kiepenheuer & Witsch, s. 827–892.
 ROTH, Joseph (1990b): *Glauben an Fortschritt*, in HACKERT, Fritz, ed. (1990): *Joseph Roth. Werke*, sv. III (Das journalistische Werk 1929–1939), Köln: Kiepenheuer & Witsch, s. 691–705.
 HACKERT, Fritz, ed. (1990): *Joseph Roth. Werke*, sv. IV (Romane und Erzählungen 1916–1929), Köln: Kiepenheuer & Witsch.
 HACKERT, Fritz, ed. (1990): *Joseph Roth. Werke*, sv. V (Romane und Erzählungen 1930–1936), Köln: Kiepenheuer & Witsch.

16) Závěrem Rothovy tvorby se jako autonomní jeví také postava svatého pijana *Andrese Kartaka* (*Legenda o svatém pijanovi*); ovšem to, co u *Mendela Singera* platí v etické rovině, má v *Legendě* jen platnost estetickou.

Sekundární literatura

- BLAHUTKOVÁ, Daniela (2006): *Dimenze soukromosti v prózách Josepha Rotha* (online), dis., FF MU Brno, dostupné z: http://is.muni.cz/th/15444/ff_d/Dizertace.pdf (posl. aktualizace 10.11.2008)
- BRONSEN, David (1974): *Joseph Roth. Eine Biographie*, Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- FREY, Reiner (1983): *Kein Weg ins Freie. Joseph Roths Amerikabild*, Frankfurt/M.: Peter Lang.
- GELHARD, Dorothee (2004): *Spuren der Sagen. Studien zur jüdischen Hermeneutik in der Literatur*, Frankfurt/M.: Peter Lang.
- JUERGENS, Thorsten (1977): *Gesellschaftskritische Aspekte in Joseph Roths Romanen*, Leiden: Universitaire pers.
- LUNZER, Heinz; LUNZER-TALOS, Victoria (2009): *Joseph Roth. Leben und Werk in Bildern*, 2., přepracované vydání, Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- MAGRIS, Claudio (2009): *Daleko odkud. Joseph Roth a východožidovská tradice*, Praha: Sefer (orig.: *Lontano da dove*, Torino 1971).
- MAGRIS, Claudio (1974): *Weit von wo. Die verlorene Welt des Ostjudentums*, Wien: Europaverlag (orig.: *Lontano da dove*, Torino 1971).
- ROBERTSON, Ritchie (1991): *Roth's Hiob and the Tradition of Ghetto Fiction*, in CHAMBERS, Helen, ed.: *Co-existent Contradictions. Joseph Roth in Retrospect*, Riverside: Ariadne Press, s. 107–127.
- SHAKED, Gershon (1986): *Die Macht der Identität. Essays über jüdisch-deutsche Schriftsteller*, Königstein/Ts.: Athenäum.
- STERNBURG, Wilhelm von (2009): *Joseph Roth. Eine Biographie*, Köln: Kiepenheuer & Witsch.

Daniel Boušek

Náboženské pronásledování Židů Almohady a otázka Maimonidovy konverze k islámu

Religious persecution of Jews under the Almohads and the question of Maimonides' conversion to Islam

During the 12th century has been the majority of Jewish society in the North-West Africa and Andalusia forced by the Almohad religious movement to convert to Islam. Their suffering and trial describe simultaneously Muslim and Jewish sources. Some Jews opted for martyrdom, but major part of them, when faced with option of conversion or death has chosen to embrace outwardly Islam. Maimonides whose family has shared the lot of its community has expressed the opinion that the Jew is allowed in time of such persecution as experienced under the Almohads to profess feignedly Islam in order to save ones life, but he must strive to leave the realm of direct pressure as quickly as possible. Maimonides' view sheds light also on the story of his personal conversion to Islam which is included in two Muslim sources. Scholars who brush aside the possibility of his conversion base their persuasion not only on denying the credibility of Arab sources but especially on the assumption that 1) his later apostasy from Islam and return to Judaism would not be left unpunished by Muslim authorities; 2) and that the slightest hint on his supposed conversion is absent in the Jewish sources and particularly in writings of Maimonidean controversy. The present article tries to answer both objections.

Klíčová slova: židovsko-muslimské vztahy, Almohadé, Maimonides, konverze, Maghrib
Key words: Jewish-Muslim relations, Almohads, Maimonides, conversion, Maghrib